

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Г. А. Меликишвили. Урартские клинообразные надписи, М., 1960; И. М. Дьяконов. Урартские письма и документы, М.—Л., 1963.
2. Charles Burney and David M. Lang. The Peoples of the Hills Weidenfeld and Nicolson, London, 1971, (այսփոխիսի՝ PH), pp. 128—129.
3. B. B. Piotrovski. The Ancient Civilization of Urartu (այսփոխիսի՝ ACU). Barrie and Rockliff: The Cresset Press, trans; James Hogarth. London, 1969, pp. 13—19.
4. B. B. Piotrovski. Urartu, The Kingdom of Van and its Art. Evelyn, Adams and Mackay, Ltd., London, 1967 (այսփոխիսի՝ «Urartu»), p. 47.
5. Guitty Azarpay. Urartian Art and Artifacts. University of California Press, Berkeley, 1975, pp. XVII—XVIII.
6. «Urartu», p. 5.
7. Նույն տեղում, էջ 7—14:
8. Նույն տեղում, էջ 3:
9. ACU, p. 50.
10. Նույն տեղում, էջ 16—17:
11. Kurt Bittel. Hattusha, The Capital of the Hittites. Oxford University press, New York, 1970,
12. Burchard Brentjes. Dreijahrtausende Armenien. Verlag Anton Schroll und Co., München, 1974, S. 32.
13. B. B. Piotrovski. The Kingdom of Van (= il Regno de Van. Urartu). Edizioni dell' Ateneo, Rome, 1966, (այսփոխիսի՝ VT), pp. 204—219.
14. VT, p. 209.
15. Б. Б. Пиотровский. Ванское царство. Изд. Вост. лит., М., 1959 (այսփոխիսի՝ «Ванское царство»), с. 209.
16. Նույն տեղում: VT, pp. 207—210.
17. VT, p. 211.
18. PH, p. 145, plate 48; Margareta Riemschneider. Das Reich am Ararat. Lambert Schneider, Heidelberg, 1966, S.70.
19. «Ванское царство», с. 211.
20. PH, p. 145.
21. VT, pp. 212—213.
22. Նույն տեղում:
23. Նույն տեղում, էջ 215—216:
24. Նույն տեղում:
25. Նույն տեղում, էջ 216—217:
26. Tahsin Özgüç. Altintepe II: Tombs, Storehouse and ivories. Türk Tarih Kurumu Bazimevi, Ankara, 1969 (այսփոխիսի՝ «Altintepe II»), p. 71.
27. «Altintepe II», pp. 10—14.
28. Նույն տեղում, էջ 15—18:
29. Նույն տեղում, էջ 28—33:
30. Նույն տեղում, էջ 18—26:
31. Tahsin Özgüç. Excavations at Altintepe. «Belleten», XXV, 98. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1961, p. 272.
32. Բարաստապանի մանրամասն նկարագիրը տես «Altintepe II», pp. 68—69.
33. VT, p. 218.
34. «Ванское царство», с. 35—36.
35. C. F. Lehmann-Haupt. Armenien einst und jetzt. I, Berlin, 1910, II, 1, Berlin-Leipzig, 1926, II, 2, Berlin-Leipzig, 1931 (այսփոխիսի՝ «Armenien»), S 469; C. F. Lehmann-Haupt. Materialien zur alten Geschichte Armeniens und Mesopotamiens. Abhandlungen der Königlich Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, IX, Wedmannsche Buchhandlung, Berlin, 1907 (այսփոխիսի՝ «Materialien»), S. 70.
36. VT, p. 208.
37. Maurits Nanning van Loon. Urartian Art: Its distinctive Traits in the light of new Excavations. Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, Istanbul, Leiden, 1966 (այսփոխիսի՝ UA), p. 62.
38. PH, p. 139.
39. Charles Burney. A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere. «Anatolian Studies», XVI. British institute of Archaeology at Ankara, London, 1966, (այսփոխիսի՝ AS, XVI). pp. 55—111.
40. PH, p. 150.
41. Նույն տեղում, էջ 145—153:
42. Baki Ögün, and Emin Bilgic. Recent Archaeological Research in Turkey: Adilcevaz. «Anatolian Studies», XXIII. British institute of Archaeology at Ankara, London, 1973, pp. 13—14.
43. Նույն տեղում:
44. Նույն տեղում: R. D. Barnett. The Urartian Cemetery at Igdir, «Anatolian Studies», XIII, 1963, pp. 153—198.
45. Wolfram Kleiss. Urartäische Architektur: in Urartu: Ein wiederentdeckter Rivale Assyriens. Katalog der Ausstellung, München, 1976, S. 42.
46. R. Dyson. Problems of Proto-historic Iran as Seen from Hasanlu. «Journal of Near Eastern Studies», XXIV, N 3. University of Chicago Press, Chicago, 1965, p. 203.
47. Altintepe II, pp. 65—70.
48. К. А. Орханесян. Архитектура Тейшебаини (Кармир-Блур IV). Е., 1955; W. Kleiss. նշվ. աշխ., էջ 28:
49. Այս մասին հանգամանորին տես. Charles Burney. Measured Plans of Urartian Fortresses, «Anatolian Studies», X, 1960, pp. 177—196.
50. UA, pp. 42—54.
51. Նույն տեղում, էջ 55—60.
52. Նույն տեղում, էջ 59.
53. VT, p. 208.
54. Նույն տեղում:
55. Նույն տեղում, էջ 219:
56. PH, p. 145:
57. W. Kleiss, նշվ. աշխ., էջ 29:
58. T. M. Coles. Experimental Archaeology. Charles Scribner's Sons, New York, 1973, pp. 83—84. Փորձերը կատարվել են Ատտանում:
59. Thor Heyerdahl. Aku-Aku, George Allen and Unwin, Ltd., London, 1958. Փորձերը կատարվել են Ջատկի կղզում:
60. J. S. Velson and T. C. Clark. Transport of Stone Monuments to the La Venta and the San Lorenzo Sites. Contributions of the University of California Archaeological Research Facility, N 24, Berkeley, 1975, pp. 11—39.
61. D. Ingersoll, I. E. Yellen and W. Macdonald. Archaeology by Experiment. Columbia University press, New York, 1977, pp. 61—69.
62. Clarence I. McGillard. Oakland, California. Տվյալները ստացել են անձնական հատրդակցության միջոցով: Արդյունքը. գործիքը՝ պողպատե մուրճ-հատիչ, կոշիկը՝ գրանիտ. խորանարդ մետրը՝ 20 «մարդ-օր»:
63. Markar Melkonian. Venice, California. Տվյալները ստացել են իր հետ ունեցած անձնական հատրդակցությունների ընթացքում: Արդյունքը. մեկ խորանարդ մետր ապար պեղելու համար ծախսվել է 24 «մարդ-օր»:
64. D. Ingersoll, I. E. Yellen and W. Macdonald, նշվ. աշխ., էջ 96:
65. S. Aaberg and J. Bonsignore. Consideration of Time and Labor Expenditure in the Construction Process at the Teotihuacan Pyramid of the Sun and the Poverty Point Mound, Contributions of the University of California Archaeology Research Facility, N 24, Berkeley, 1975, p. 48.
66. United Nations, Earth Moving by Manual Labor and Machines, United Nations publication ST-ECAFE/SER. F/17, Bangkok, 1961. Փորձած ապարի փոխադրման ժամանակ ծախսված «մարդ-ուժի» քանակը հաշվել են հետևյալ բանաձևով. $QH \frac{L}{V} + \frac{L}{V}$, որտեղ Q-ն գետնորդարանի տարրորությունն է, H-ը՝ աշխատանքի ժամերը, L-ը՝ հեռավորությունը, V-ն և V'-ը՝ բարձած և քարձած փոխադրականի հաճախականությունը:

67. Հմմտ. *D. Ingersoll, I. E. Yellen*, նշվ. աշխ., էջ 96:
68. *B. Ögün and E. Bilgic*, նշվ. աշխ., էջ 13—14:
69. Հիշարժան է, որ Միևուսայի գահակալության տարիներին թե՛ Մեծ և թե՛ Հյուսիսային քարայրներն արդեն փորված էին: Ինչպես ասվել է, Հյուսիսային քարայրը դամբարան չի հղել, և այն, որ Հյուսիսային քարայրը գտնվում է Մեծի հարևանությամբ, այս ենթադրությունն ավելի հավանական է դարձնում, քանի որ Միևուսան որպես դամբարան կարող էր օգտագործել միայն մեկ այր, ընդ որում, այս երկու քարայրերն էլ գրեթե նույն չափերն ունեն:
- Խորհրդյան երկու քարայրերը սովորաբար թվագրվում են Արգիշթի 1-ինի գահակալության տարիներով: Բայց այս քարանձավները շատ տարբեր են, և եթե ընդունենք, որ Խորհրդյան Մեծ քարայրը Արգիշթիի դամբարանն է հղել, ապա պետք է ընդունենք նաև, որ Փոքր քարայրը պատկանել է Արգիշթիից դիրքով ավելի ցածր, սակայն և երկրում մեծ հեղինակություն վայելած մեկ այլ մարդու:
70. Որևիցե թագավորի կամ կառավարչի հզորության աստիճանը իր նախաձեռնած շինությունների քանակով և որակով գնահատելու փորձի դեպքում կարող է չափազանցվել միասնական քաղաքական կարողության նկարագրի: Այսպես օրինակ՝ դատելով Աշոկա կայսեր հրովարտականքից՝ կարելի է կարծել, թե Աշոկաների ազդեցությունը տարածվել է Հնդկական թերակղզու բոլոր բնակավայրերի վրա: Բայց վերջերս Աշոկայի ենթադրվող հզորությանը վերագրվող տվյալների քննությունը վկայում է, որ նրա կողմից շատ հրովարտականք արձակվել են, հավանաբար, իր անձը բարձրացնելու և այդ ձևով իր թույլ դիրքերը ամրապնդելու նպատակով: Ուրարտական ժայռափոր դամբարանների պարզապես առանձնահատուկ է և շատ տարբեր: Յուրաքանչյուր թագավորի դամբարանը կարող էր տեղադրվել միայն մեկ վայրում: Ավելացնենք, որ դամբարանները խնամքով վակվել են կամ պաշտպանվել, հետևաբար դրանց դերը ժողովրդի վրա տպավորություն գործելու տեսակետից և իբրև թագավորի հեղինակությունը բարձրացնող հուշարձանների, սահմանափակ է հղել:
- Դամբարաններից շատերի վրա թափված աջնատանքի արդյունքի միայն մի մասն էր տեսանելի՝ վակ դուռը և կից արձանագրությունները: Չնայած դամբարանը, այնուամենայնիվ, նաև թագավորի ավանդատոհմության վկայությունը պիտի լիներ, սակայն եթե արքան հարկ եղածից ավելի մեծ ծախսեր աներ, կարող էր արդարացի դժգոհություն առաջանալ: Խելամիտ տիրակալը երբեք չէր անի նման քայլ: Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ արքայական դամբարանները ընդգծում են թագավորի հզորության ամենաստորին սահմանը:
71. «Armenien I», SS. 469—470.
72. Charles Burney, նշվ. աշխ., էջ 101:
73. PII, p. 153.
74. Նույն տեղում:
75. Charles Burney, նշվ. աշխ., էջ 101:
76. «Altintepe II», p. 67.
77. Նույն տեղում, էջ 65—66, 68—72:
78. VT, pp. 207—219.
79. Մովսիսի Խորենացույ Պատմություն Հայոց, Գիրք առաջին, ԺԶ: 80. VT, p. 218.
81. *B. Ögün and E. Bilgic*, նշվ. աշխ., էջ 14:
82. PII, p. 152—153.
83. Նույն տեղում: *B. Ögün and E. Bilgic*, նշվ. աշխ., էջ 14:
84. Նույն տեղում:
85. «Altintepe II», p. 70—71.
86. *W. Kleiss*, նշվ. աշխ., էջ 29—31:
87. PH, p. 146:
88. «Armenien I», S. 120:
89. «Altintepe II», p. 71.
90. PH, p. 153:
91. «Altintepe II», p. 65—70:
92. *Tamara Talbot Rice*, A Concise History of Russian Art. Praeger, New York, 1963.
93. VT, p. 212.
94. Նույն տեղում:
95. *W. Kleiss*, նշվ. աշխ., էջ 42:
96. *G. Azarpay*, նշվ. աշխ., էջ 4:
97. «Altintepe II», p. 67—69.
98. *T. Özgüç*, Excavations at Altintepe, pp. 67—69:
99. *B. Ögün and E. Bilgic*, նշվ. աշխ., էջ 14—15:
100. *M. Riemschneider*, նշվ. աշխ., էջ 70:
101. «Altintepe II», p. 73—74.
102. VT, p. 211.
103. Մովսիսի Խորենացույ Պատմություն Հայոց, Գիրք առաջին, ԺԶ: 104. *K. Bittel*, նշվ. աշխ., էջ 12:
105. UA, pp. 38—41.
106. *K. Bittel*, նշվ. աշխ., էջ 17—25:
107. *Charles Burney*, The ancient Near East, p. 196.
108. Նույն տեղում, էջ 139:
109. UA, p. 64.
110. UA, p. 51.
111. Նույն տեղում:
112. Նույն տեղում, էջ 64.
113. *Б. А. Куфтин*. Урартский колумбарий у подошвы Арапата и куро-араксский энеолит. «Вестник Гос. музея Грузии», вып. XIII-B, 1994, с. 1—72.
114. *B. Ögün and E. Bilgic*, նույն տեղում:
115. *Б. А. Куфтин*, նշվ. աշխ., էջ 70.
116. «Armenien I», S. 469, «Materialen», SS. 70—72.
117. *G. Azarpay*, նույն տեղում:
118. UA, p. 167.
119. «Altintepe II», p. 71.
120. *Г. М. Асланов, Р. М. Воегов, Г. М. Ионе*. Древний Мингечаур. Баку, 1959, с. 90—118.
121. UA, p. 51; *H. Frankfort*. The Art and Architecture of the Ancient Orient, p. 215.
122. *G. Azarpay*, նշվ. աշխ., էջ 55, UA, p. 80.
123. UA, pp. 52—53.
124. Պարոն Ֆելտզերը Աքեմենյանների դամբարանները դիտում է որպես Թեբեի արքայական դամբարանների նմանակներ: Ենթադրվում է, թե Դարիհն այս ձևն ընտրել է եգիպտոսում ճանապարհորդելիս: (*Sir Barister Fletcher*, A History of Architecture on the Comparative Method. B. T. Batsford Ltd., London, 1954, pp. 61—62). Եթե պարսիկներն այդ գաղափարը եգիպտոսից են փոխառել, ապա այդ դեպքում խնդիր է դառնում եգիպտական ժայռափոր դամբարանների աղբյուրի հարցը: Մ. թ. ա. 7-րդ դարում եգիպտական դամբարանների որոշ առանձնահատկություններ ենթադրում են արևելյան, այսինքն՝ ուրարտական կապեր (*W. Kleiss and P. Calmeyer*. Das unvollendete achamenidische Felsgrabe bei Persepolis, «Archaeologische Mitteilungen aus Iran», N 8, 1975, p. 94.
125. ACU, r. 199.
126. Ուրարտական մշակութային ազդեցությունը տարածվել է և ուշ արևելյան հոսանքների միջոցով. Օրինակ, քառանկյունի աշտարակավոր տաճարները, մասնավորապես, Մուծածիրինը (որը պատկերված է դեպի Մուծածիր Արագոն 2-րդի կատարած արջավանքի մասին պատմող բարձրաքանդակին) նմանակվել ու ձևափոխվել է Աքեմենյանների կողմից: Աքեմենյան Իրանի ճարտարապետությունն, իր հերթին, ազդեցություն է ունեցել արաբական ճարտարապետական ավանդույթների վրա, ինչը և իր արտացոլումն է գտել Մեքքայի ալ Բաբայում (*B. Brenjes*, Drei Jahrtausende Armenien, Verlag Anton Schroll und Co. München, 1974, p. 32).
127. *G. Azarpay*, նշվ. աշխ., էջ 4:
128. «Urartu», pp. 10—12.
129. VT, p. 219.
130. UA, pp. 45—47.